

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.14'02'38'44

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.4/10>

Чакал І. С.

<https://orcid.org/0000-0001-9373-5986>

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ХВОРОБА» В РОМАНІ АХІЛЛА ТАТІЯ

У статті розглянуто особливості вербалізації та семантичної репрезентації медичної лексики у грецькому любовному романі II ст. Ахілла Татія «Левкіппа і Клітофонт». Концепт «ХВОРОБА» визначається як універсальна ментально-мовна одиниця, що охоплює фізичні, психологічні, етичні та культурні виміри людського досвіду. Метою дослідження було виявлення засобів актуалізації цього концепту в художньому тексті, що реалізується через аналіз лексико-семантичних мікрополів «Симптоматика», «Процес лікування» та «Фармацевтика». Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше здійснено системний аналіз концепту «ХВОРОБА» у романі Ахілла Татія; показано, що ядро концепту становить лексема $\eta\ \nu\theta\omicron\varsigma$, яка функціонує як базова номінація, тоді як периферію утворюють інші слова медичної сфери ($\tau\omicron\ \nu\theta\eta\mu\alpha$, $\eta\ \alpha\sigma\theta\epsilon\nu\epsilon\iota\alpha$, $\eta\ \theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\iota\alpha$, $\tau\omicron\ \phi\acute{\alpha}\rho\mu\alpha\kappa\omicron\nu$, $\tau\omicron\ \tau\rho\alpha\delta\iota\alpha$ та ін.), що актуалізують різні аспекти хвороби. Засоби актуалізації концепту включають як прямі номінації фізичних станів, так і метафоричні перенесення у психологічну, етичну, емоційну та мовленнєву сфери. Особливу увагу приділено образним конструкціям, у яких лексеми-вербалізатори концепту «ХВОРОБА» функціонують у метафорах, епітетах, гіперболах, оксиморонах та порівняннях, виконуючи роль стилістичних засобів, що забезпечують багатопланову актуалізацію концепту й розкривають його семантичну глибину в наративному дискурсі. Аналіз матеріалу засвідчує, що медична лексика у романі Ахілла Татія виходить за межі суто фізіологічних описів і стає художнім інструментом моделювання тілесного та духовного досвіду. Отримані результати підтверджують багатоплановість античного дискурсу про хворобу й тілесність та розкривають культурну специфіку античного світогляду.

Ключові слова: концепт, лексична семантика, лексико-семантичне мікрополе, античний наративний дискурс, давньогрецький роман, Ахілл Татій.

Постановка проблеми. Ахілл Татій – грецький письменник доби пізньої античності (II ст. н. е.), автор єдиного відомого нам роману «Левкіппа і Клітофонт». Його твір належить до жанру грецького любовного роману й поєднує елементи пригодницької оповіді, риторичних екфраз та філософських роздумів. У романі простежується інтерес автора до медичної лексики, що використовується як у прямому, так і в метафоричному значенні. Саме ця особливість робить твір Ахілла Татія цінним джерелом для дослідження античного медичного дискурсу та актуалізації концепту «ХВОРОБА».

Концепт «ХВОРОБА» є універсальним, адже охоплює різноманітні уявлення про недугу – від

загальнолюдських до культурно й національно зумовлених, що включають соціальні, етичні та моральні аспекти. О. Селіванова визначає концепт як ментально-мовну одиницю, яка формується та функціонує у свідомості індивіда й колективу, залежно від засобів мовної вербалізації. Він має різні способи утворення, складну внутрішню структуру з кількома компонентами, а його специфіка й обсяг визначаються репрезентацією в різних картинах світу [5, с. 411].

Лексична семантика відіграє ключову роль у реконструкції уявлень античності про хворобу, адже саме через аналіз значень, контекстів і семантичних зв'язків номінативних одиниць можна від-

творити тогочасне розуміння тілесності, страждання, лікування та зцілення. Лексеми медичної сфери, зафіксовані у романі Ахілла Татія (ή νόσος, τὸ νόσημα, ή ασθένεια, ή θεραπεία, τὸ φάρμακον та ін.), несуть не лише пряме значення, а й культурне навантаження, відображаючи уявлення про хворобу, біль та лікування як сакральний або магічний акт. У цьому контексті лексична семантика постає не лише як аналіз значень окремих слів, а як метод реконструкції концептів – глибинних смислових одиниць, що формують світогляд і культурну картину античної епохи. Вона дає змогу не лише описати значення слова, а й відтворити концепт – смислову структуру, що стоїть за словом і виявляється у тексті через контексти, синтагматичні зв'язки, стилістичні функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика концепту «ХВОРОБИ» вже неодноразово ставала предметом уваги сучасних лінгвістичних студій. Зокрема, А. Ткач розглядає принципи організації української медичної термінології на лексико-семантичному рівні, акцентуючи на системності та структурних особливостях терміносистеми [8]; О. Лабенко аналізує його в українській, англійській та французькій мовах у етнолінгвістичному аспекті, наголошуючи на культурній специфіці вербалізації [1]. В. Мартин досліджує дериваційне поле субконцепту *ασθένεια* в давньогрецькій мові [3]. К. Огієнко аналізує вербалізацію концепту *disease* у сучасному англomовному пісенному дискурсі, показуючи його метафоричні трансформації [4]. О. Сиротін пропонує фреймову організацію концепту «ХВОРОБА» в англійській мові, що дозволяє простежити його структурні моделі [6]. Г. Лещенко та К. Тарасенко розглядають відтворення концепту «хвороба» в сонеті № 147 В. Шекспіра та його українських перекладах, демонструючи особливості художньої репрезентації [2].

Як бачимо, сучасні студії демонструють багатогранність концепту «ХВОРОБИ» в різних мовах і жанрах – від художніх текстів до пісенного дискурсу та термінологічних систем. Зважаючи на це, аналіз давньогрецького роману Ахілла Татія «Левкіппа і Клітофонт» становить важливий внесок у вивчення античної медичної лексики та її метафоричних розширень.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення засобів актуалізації концепту «ХВОРОБА» в романі Ахілла Татія, який реалізується у семантиці мікрополів «Симптомастика», «Процес лікування», «Фармацеатика» і демонструє багатоплановість осмислення хвороби в античному дискурсі.

Фактичний матеріал для дослідження отримано з тексту давньогрецького роману II ст. н.е. Ахілла Татія «Левкіппа і Клітофонт» [11] з власним перекладом українською мовою всіх уривків, що забезпечило автентичність аналізу та цілісність інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Концепт «ХВОРОБА» у романі об'єктивується через низку лексем, серед яких ядро становить *ή νόσος* (пряма номінація). Периферію утворюють інші слова медичної сфери, що актуалізують різні аспекти цього концепту. У його структурі виокремлюються три лексико-семантичні мікрополя: «Симптомастика» (лексеми, що позначають прояви хвороби та страждання), «Процес лікування» (лексеми, що описують лікування й зцілення) та «Фармацевтика» (лексеми, пов'язані з ліками, зіллям і магічними засобами). Аналіз цих мікрополів дозволяє простежити, як в античності осмислювали тілесність і хворобу, які культурні конотації мали відповідні терміни та як метафорично розширювався медичний дискурс (наприклад, любов як хвороба і под.).

Номінативне поле концепту «ХВОРОБА» у романі представлено лексемами, об'єднаними спільною семантичною інтегральною ознакою у відповідні поля, які прямо або опосередковано вербалізують даний концепт: *іменниками* *ή νόσος*, *τὸ νόσημα*, *ή ασθένεια* (хвороба), *ή θεραπεία* (лікування), *ή ἴασις* (засіб лікування), *ὁ ἰατρός* (лікар), *ή φαρμακεία* (медикамент), *ή ἀλγηδών*, *ὁ πόνος* (біль), *ὁ φαρμακεύς* (той, хто готує цілюще зілля), *τὸ φάρμακον* (ліки), *τὸ ἄσθμα* (задишка), *τὸ τραῦμα*, *ή πληγή*, *τὸ ἔλκος*, *τὸ βλῆμα*, *ή σφαγή* (рана); *дієсловами* *νοσέω*, *πονέω*, *μαλακίζομαι* (хворіти), *θεραπεύω*, *ἰάομαι* (лікувати), *νήφω*, *ῥαίζω* (одужати від хвороби), *ἐπιφαρμάσσω* (застосовувати ліки знову), *ἀλγέω* (відчувати біль), *ἀσθμαίνω* (задишатися); *прикметниками* *ἀνήκεστος*, *ὄν* (невиліковний), *ἀλγεινός*, *ή, ὄν* (болючий), *ἀσθενής*, *ἐς* (слабкий, безсилий) та ін.

Лексема *ή νόσος* є базовою номінацією концепту «ХВОРОБА» й має найбільшу частотність. Це дозволяє розглядати її як ядро концептуального поля. Найчастіше фіксуємо вживання лексеми *ή νόσος* у прямому значенні: *Δέκα δὲ τῇ Λευκίππῃ διεληλύθεσαν ἡμέραι τῆς μανίας, ή δὲ νόσος οὐκ ἐκουφίζετο* (4,15,1) – *Минуло вже десять днів у Левкіппи в стані божевілля, але хвороба не полегшувалася*.

У наступному фрагменті Ахілл Татій описує, як сприйняття зовнішніх вражень – зорових і слухових – може тимчасово зменшувати відчуття страждання, адже увага душі переключається з болю на

інші заняття: ἐν ἡμέρᾳ μὲν γὰρ ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα πολλῆς γεμιζόμενα περιεργίας ἐπικουρίζει **τῆς νόσου** τὴν ἀκμήν (1,6,3) – *Бо вдень очі й вуха, наповнені великою цікавістю, полегшують гостроту хвороби*. Автор часто використовує такі образи, щоб показати силу любові та чуттєвих переживань у боротьбі з фізичними чи душевними муками.

Образ закоханого, ураженого недугою, є ustalеним у грецькій літературі й водночас поширеним способом осмислення кохання у романах. Про метафоричну концептуалізацію кохання (ἔρως) як хвороби (νόσος) говорить у своїй дисертації «Метафора й емоція: Ерос у грецькому романі» М. Каммінгс [12, с.63]. Автор показує, що метафора є ключем до розуміння культурної специфіки та універсальних аспектів любові як емоції.

Ахілл Татій розмірковує над еротичним станом героїв як над хворобою («νόσος»). Удавана хвороба може стати засобом еротичного побачення: Левкіппа удає хворобу, щоб Клітофон міг зустрітися з нею потайки (2,16,1), так і способом уникнути близькості (Клітофон удає хворобу, щоб уникнути близькості з Мелітою): **νόσος** γάρ μοι ἐξαίφνης ἐνέπεσεν. οἶσθα δὲ ὅτι ὑγιείας χωρὶς οὐδὲν ἔστιν Ἀφροδίτη (5,21,6) – *Бо раптово мене спіткала хвороба. А ти ж знаєш, що без здоров'я немає й Афродіти*; ὥς δὲ εἰς τὸν θάλαμον παρήλθομεν, ἐγὼ μὲν ἔτι μᾶλλον ἐπέτεινον **τῆς νόσου** τὴν ὑπόκρισιν (5,21,3) – *А коли ми ввійшли до покою, я ще більше удавав силу хвороби*.

У наступному уривку Ахілл Татій описує «хворобу» фінікової пальми, яка в'яне через відсутність коханого дерева. Лексема **ἡ νόσος** використовується у переносному значенні, як метафора любовної пристрасті. Землероб «лікує» пальму, прививаючи пагін пальми-жінки до серця пальми-чоловіка: καὶ μαθὼν, θεραπεύει τοῦ φυτοῦ **τὴν νόσον** (1,17,4) – *І дізнавшись, він лікує хворобу рослини*. Так відбувається «зцілення» через близькість, що відновлює життєві сили. Таким чином, приклад із пальмами демонструє, як Ахілл Татій переносить поняття νόσος на рослини, щоб підкреслити універсальність любовної пристрасті: вона діє як хвороба, що охоплює не лише людей, а й природу. Простежуємо риторичне розширення метафори «любов як недуга» на весь живий світ.

Інші синонімічні лексеми із значенням «хвороба», хоча і периферійні, проте вони теж актуалізують аналізований концепт. Зокрема, мова йде про лексеми **τὸ νόσημα** «хвороба, недуга» та **ἡ ἀσθένεια** «хвороба, слабкість». Вони функціонують у порівняльних конструкціях: ἔστι μὲν γὰρ φύσει καὶ τᾶλλα **νοσήματα** καὶ τὰ τοῦ σώματος

τραύματα ἐν νυκτὶ χαλεπώτερα, καὶ ἐπανίσταται μᾶλλον, ἡμῖν, ἡσυχάζουσι (1,6,2) – *Адже за природою й інші недуги, як і тілесні рани, вночі стають тяжчими й більше загострюються, коли ми спочиваємо*; ὁ δὲ τὰ πρῶτα σκῆψιν ὑπόπτειε **τὴν ἀσθένειαν** καὶ τέχνην ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν Μενέλαον ὑπεβλέπετο (4,9,3) – *А той спершу підозрював слабкість як удавану, і дивився на це як на хитроїці проти нього самого та проти Менелая*. У прикладах спостерігаємо семантичну прив'язку до нічного часу як моменту загострення хвороби. Ахілл Татій доповнює цю семантичну лінію висловом лікаря: ὕπνος γὰρ πάντων **νοσημάτων** φάρμακον (4,10,3) – *адже сон є ліком від усіх недуг*, що увиразнює образну опозицію між ніччю як часом страждання та ніччю як умовою зцілення чи відновлення.

Лексико-семантичне мікрополе «Симптоматика» представлене номінативними одиницями, що позначають прояви хвороби та страждання: ἀλγέω (відчувати біль), ἡ ἀλγηδών, ὁ πόνος, ἡ ὀδύνη, ἡ ἀγωνία (біль, страждання), τὸ ἄσθμα (задишка), τὸ τραῦμα, ἡ πληγή, τὸ ἔλκος, τὸ βλήμα, ἡ σφαγή (рана), πονέω (хворіти, страждати), ὀδυνάω (завдавати страждань), ἡ ὥδिस (біль, мука), τιτρώσκω (ранити, пошкоджувати), ἡ μανία (божевілля, безумство).

Серед них домінантою виявилася лексема **τὸ τραῦμα** (35 слововживань). Більшість прикладів демонструють вживання лексеми **τὸ τραῦμα** (рана) у прямому значенні: πληγαὶ δὲ παρ' ἀμφοτέρων καὶ **τραύματα** καὶ σφαγαί (3,13 5) – *удари [наносилися] з обох боків, були й рани, і вбивства*.

Проте у структурі художніх засобів згадана лексема вербалізує різні сфери: а) *етичну* (рана сорому, провини): τὸ δέ, ὄνειδος ἁμαρτημάτων, καὶ καλοῦσιν αἰδῶ **τὸ τραῦμα** (2,29,3) – *А це – ганьба провин, і вони називають раною сором* (так само як тілесна рана завдає болю й залишає слід, так і провини стає «пораненням» душі, яке супроводжується почуттям сорому); б) *мовленнєву* (рани від слів): ἐγὼ δὲ πρὸς τὸ 'δούλην καὶ γυναῖκα μάχλον' ὑπεραλγίσας τὴν ψυχὴν οὐκ ἦνεγκα τῶν ῥημάτων **τὰ τραύματα** (8,1,2) – *А я, надто болісно сприйнявши слова про "рабіню й розпусну жінку", не витримав ран від його висловів*; в) *емоційну* (сльоза як кров душевної рани): οὕτω καὶ ψυχὴ παταχθεῖσα τῷ τῆς λύπης βέλει, τοξεύσαντος λόγου τέτρωται μὲν ἤδη καὶ ἔχει τὴν τομὴν, ἀλλὰ τὸ τάχος τοῦ βλήματος οὐκ ἀνέφξεν οὐπω **τὸ τραῦμα**, τὰ δὲ δάκρυα ἐδίωξε τῶν ὀφθαλμῶν μακράν· δάκρυον γὰρ αἷμα **τραύματος** ψυχῆς. ὅταν ὁ τῆς λύπης ὁδὸς κατὰ μικρὸν τὴν καρδίαν ἐκφάγη, κατέρρηκται μὲν τῆς ψυχῆς **τὸ τραῦμα**, ἀνέφκται

δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἢ τῶν δακρύων θύρα, τὰ δὲ μετὰ μικρὸν τῆς ἀνοίξεως ἐξεπλήδυσεν (7,4,5) – Так само й душа, вражена стрілою смутку, поранена словом, уже має розріз, але швидкість удару ще не відкрила рану; сльози ж віддалилися від очей, адже сльоза – це кров рани душі. Коли ж зуб смутку поступово виїдає серце, тоді рана душі розривається, і для очей відкривається двері сліз, які невдовзі після цього прориваються назовні. В останньому фрагменті Ахілл Татій розгортає складну метафоричну систему, де душа уподібнюється тілу, а смуток діє як зброя: стріла і удар слова залишають «розріз» у серці. Траῦμα («рана») тут постає як внутрішнє поранення душі, яке спершу приховане, але згодом розкривається через сльози, що метафорично названі «αἷμα τραύματος ψυχῆς» («кров'ю рани душі»).

Та найбільше прикладів представляють психологічну сферу (любовне поранення, внутрішній біль): ὀφθαλμὸς γὰρ ὁδὸς ἐρωτικῇ τραύματι (1,4,4) – Бо око є шлях для любовної рани; τὰ δὲ τῆς ψυχῆς τραύματα, μὴ κινουμένου τοῦ σώματος, πολὺ μᾶλλον ὀδυνᾷ (1,6,3) – а душевні рани, коли тіло нерухоме, завдають значно більшого болю; ἐπὶ γὰρ τὴν καρδίαν κατέρρευσε τὸ τραῦμα (2,7,6) – адже рана влилася просто в серце; κατέπεσον αὖθις καὶ μὴ ταχὺ τὴν ἐπώδην παραδράμης καὶ πάλιν ἀγριάνης τὸ τραῦμα (2,7,7) – Знову заспокой і не поспішай проминути заклинання, щоб рана знову не стала дикою; τοῖς δὲ ἄλλοις ἀνθρώποις ἀθέατα τὰ βέλη τοῦ θεοῦ, καὶ οὐκ ἂν τις ἐπιδείξαι δύναίτο τὰ τοξεύματα· μόνοι δὲ οἶδασιν οἱ ἐρῶντες τὰ τῶν ὁμοίων τραύματα (5,26,3) – А для інших людей стріли бога невидимі, і ніхто не зміг би показати його постріли; лише закохані знають [такі] рани, [адже вони] подібні до [їх] власних (автор підкреслює винятковість любовного досвіду, який не може бути пояснений чи розділений з тими, хто його не зазнав).

До складу лексико-семантичного мікрополя «Процес лікування» входять номінативні одиниці різних лексико-граматичних класів, які описують процес лікування й зцілення: θεραπεύω (турбуватися, лікувати), ἡ θεραπεία (лікування, зцілення), ἰάομαι (лікувати, зцілювати, оздоровляти), ἡ ἱασις (цілющий засіб, засіб лікування), ὁ ἰατρός (лікар, цілитель), νήφω, ῥαίζω (одужувати).

Лексема **ἡ θεραπεία** (лікування, зцілення) має переважно дієслівну сполучуваність: ἔπειτα δὲ καὶ τὴν λοιπὴν θεραπείαν αὐτῇ προσοίσομεν (4,10,3) – Потім же застосуємо й решту лікування; δεῖν οὖν ἰατροὺς μεταπέμειν καὶ θεραπείαν προσφέρειν (4,10,2) – Отже, слід було викликати лікарів і надати лікування; καὶ ὁ ἰατρός παρῆν καὶ τὴν ἄλλην

θερατείαν ἐθεράπευεν (4,10,6) – І лікар був присутній та застосував інші лікування. В останньому реченні Ахілл Татій використав **етимологічну фігуру** (figura etymologica), поєднавши іменник і дієслово з одним коренем «θερατείαν ἐθεράπευεν» для риторичного підсилення вислову.

О. Лабенко вважає, що вивчення номінації за ознакою сполучуваності є важливим в контексті історичного розвитку мов, містить цінні додаткові дані про мовні контакти і т.д. [1, с.50].

Натрапляємо у романі на фрагмент, у якому слон виступає не просто екзотичним диким звіром, а своєрідним символом лікування, ніжності і навіть ритуального очищення. Ахілл Татій розповідає, як чоловік-грек поклав свою голову між щелепами слона, а той тримав пашу відкритою і ніжно дихав на чоловіка, що лежав усередині. Це створює парадоксальний образ: тварина, що зазвичай асоціюється з дикістю, стає мудрим лікарем, який навіть вимагає «гонорар» перед тим, як «відкрити пашу» – тобто надати лікування. Автор зауважує, що дихання слона – майже як індійські пахощі, і що він лікує головний біль: ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔλεγεν ὅτι καὶ μισθὸν εἶη δεδωκὼς τῷ θηρίῳ· προσπνεῖν γὰρ αὐτῷ καὶ μόνον οὐκ ἄρωμάτων Ἰνδικῶν· εἶναι δὲ καὶ κεφαλῆς νοσοῦσης φάρμακον. οἶδεν οὖν τὴν θεραπείαν ὁ ἐλέφας καὶ προῖκα οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα, ἀλλ' ἔστιν ἰατρός ἀλαζῶν καὶ τὸν μισθὸν πρῶτος αἰτεῖ (4,4,8) – А чоловік казав, що навіть заплатив звірові гонорар: бо той дихав на нього майже як індійські пахощі, і це було ліками від головного болю. Слон, мовляв, знає лікування і не відкриває пашу без оплати, а є пихатим лікарем, який першим вимагає плату. У цьому контексті Ахілл Татій метафоризує епітет, називаючи слона **ἰατρός ἀλαζῶν** «пихатий лікар». Це не просто жарт або перебільшення, а риторичний прийом, що поєднує іронію, оксиморон і антропоморфізацію. Через те, що слон харчується чорною трояндою індійців (μέλαν ρόδον Ἰνδῶν) від самого народження, він весь просякнутий її ароматом та може лікувати людей своїм диханням.

Дослідниця античної літератури П.А. Левен також звертається до цього епізоду у своїй праці «Філософування в паші слона» і пропонує розглянути три способи прочитання двох екфраз у романі Ахілла Татія [13].

Лексико-семантичне мікрополе «**Фармацевтика**» представлене номінативними одиницями, пов'язаними з ліками, зіллям і магичними засобами: ἐπιφάρμασσω (застосувати ліки знову), ἡ φαρμακεία (медикамент, ліки), ὁ φαρμακεύς (той, хто готує чарівні, отруйні або цілющі зілля), τὸ φάρμακον

(зілля; ліки, отрута), τὸ φίλτρον (любівний напій, приворотне зілля), φαρμάττω (застосовувати зілля, отруювати). Серед них домінантою виявилася лексема τὸ φάρμακον (40 слововживань).

Як вербалізатор концепту «ХВОРОБА» у романі Ахілла Татія лексема **τὸ φάρμακον** фігурує у прямому значенні: ἐγγεῖ τοῦ φαρμάκου κατὰ τῆς τελευταίας κύλικος ὁ Σάτυρος αὐτῷ (2,23,2) – *Сатир підлив йому зілля в останню чашу*; συνῆκεν οὖν τοῦ κόχλου τὴν φύσιν ὁ ποιμήν, ὅτι φάρμακον ἔχει κάλλους πεφυτευμένον (2,11,7) – *Пастух зрозумів природу равлика, що він має засіб краси в ньому закладений*. Ахілл Татій описує практичні медичні дії: приготування ліків, їхнє застосування зовнішнє (мазь на голову) та внутрішнє (очищення шлунка): δίδωσιν οὖν ἡμῖν φαρμάκον τι μικρόν, ὅσον ὀρόβου μέγεθος, καὶ κελεύει λύσαντας εἰς ἔλαιον ἐπαλεῖψαι τὴν κεφαλὴν μέσσην· σκευάσειν δὲ ἔφη καὶ ἑτερον εἰς γαστρὸς αὐτῇ κάθαρσιν (4,10,4) – *Він дає нам невеликий засіб, завбільшки з зерно бобу, і наказує, розчинивши його в олії, намастити середину голови; а також сказав, що приготує інший для очищення шлунка*.

У низці фрагментів **τὸ φάρμακον** функціонує як метафоричний образ, що актуалізує концепт «ХВОРОБА» у психологічному та емоційному вимірі. Воно позначає не матеріальний засіб лікування, а спосіб полегшення чи виходу зі страждання: смерть, час, взаємність у коханні, слухання чужих бід або тимчасові стосунки. Порівняймо: «Ἐφέσιοι, μὴ προπετῶς καταγῶτε θάνατον ἀνδρὸς ἐπιθυμοῦντος ἀποθανεῖν, ὅπερ φύσει τῶν ἀτυχοῦντων ἐστὶ φάρμακον (7,9,2) – *“Ефесці, не поспішайте засуджувати на смерть людину, яка прагне померти, адже за природою для нещасних це є ліком”* (смерть постає як своєрідне «лікування» від страждання, крайній спосіб позбутися болю); ἐγὼ δέ, «Πρὸς θεῶν,» ἔφην, «μὴ μοι φθονήσητε θανάτου καλοῦ, μᾶλλον δὲ φαρμάκου τῶν κακῶν (3,17,3) – *А я сказав: “Заради богів, не позбавляйте мене прекрасної смерті, а радше ліків від моїх бід* (смерть осмислюється як «порятунок» чи «звільнення» від життєвих негараздів); ἐν δὲ τούτων ἀπάντων φάρμακον, ἀμύνασθαι τὸν βαλόντα τοῖς αὐτοῖς βλήμασι (2,29,4) – *І єдиний засіб від них – відбиватися від того, хто стріляє, тими самими стрілами* («ліком» від любовних стріл є лише взаємність, тобто відповісти коханням); χρόνος γὰρ λύπης φάρμακον καὶ πεπαίνει τῆς ψυχῆς τὰ ἔλκη (5,8,2) – *Бо час є ліком від смутку і пом’якшує рани душі* (час постає як «лікування» від скорботи, здатне поступово загоїти душевні рани); καὶ ὅτι οὐδὲ γάμος ἔτι τὸ πρᾶττόμενον ἦν, ἀλλὰ φάρμακον

ὁσπερ ψυχῆς νοσοῦσης (5,27,2) – *І те, що відбувалося, вже не було шлюбом, а радше ліком для душі, яка хворіє* (стосунки з Мелітою описані як тимчасова «терапія» для страждаючої душі); ἐπεὶ φάρμακον αὐτῷ τοῦτο τῆς ὧν ἔπαθε λύπης (7,2,3) – *адже це було для нього ліком від того смутку, який він пережив* (слухання чужих бід стає «ліком» від власного горя, створюючи відчуття спільності у стражданні). Таким чином, лексема τὸ φάρμακον набуває багатозначності й стає ключовим елементом художньої семантики роману.

Реальні любовні зілля з’являються лише кілька разів у творі Ахілла Татія. У першому випадку Левкіппа раптово починає поводитися дивно: вона падає й її очі крутяться в орбітах (τὸ ὀφθαλμῶ διαστρέφειν (4,9,1)). Коли Клітофон підходить, її очі налиті кров’ю (ὑφαίμων βλέπουσα (4,9,2)). Вона вдаряє його в обличчя й потребує заспокоєння. Присутні вирішують, що її охопило якесь божевілля (μανία εἴη τις (4,9,2)), але пізніше з’ясовується, що вона стала жертвою *любовного зілля* (τὸ φάρμακον ἔρωτος (4,15,4)). Горгій, єгипетський воїн, закохався в Левкіппу й дав їй любовне зілля, але в нерозведеному вигляді. Замість того, щоб подіяти, воно спричинило її божевілля. Опис Ахілла Татія про безумство Левкіппи та її лікування є типовим для епохи й має паралелі з лікарем I ст. н.е. Цельсом [12, с.71].

3-поміж вербалізаторів концепту «ХВОРОБА», зафіксованих у тексті роману «Левкіппа і Клітофон» фіксуємо спільнокореневі слова, які мають різне лексичне значення й належать до різних частин мови. Найоб’ємніший ряд містить 5 лексем, як наприклад: **ἐπιφαρμάσσω** (застосовувати ліки знову), **ἡ φαρμακεία** (медикамент, ліки), **ὁ φαρμακεὺς** (той, хто готує чарівні, отруйні або цілющі зілля), **τὸ φάρμακον** зілля; ліки, отрута), **φαρμάττω** (застосовувати зілля).

Автору еротичного роману «Левкіппа і Клітофон» належить важлива роль у збагаченні лексичної системи давньогрецької мови дієсловами (у словнику Лідела-Скотта із зазначенням авторства Ахілла Татія зафіксовано 80 лексичних одиниць цього лексико-граматичного класу) [9, с.236]. Серед 19 власне авторських дієслівних новотворів Ахілла Татія лексема **ἐπιφαρμάσσω** «застосовувати ліки знову» [10, с. 670]: οὐκ ἀκίνδυνον δὲ **ἐπιφαρμάσσειν** τὰ σπλάγχνα ἤδη πεφαρμαγμένα (4,16,2) – *Адже небезпечно застосовувати знову ліки на нутроці, які вже насичені зіллям*.

Проте Ахілл Татій не лише витворював нові слова, але й використовував уже наявні лексичні засоби, творчо їх переосмислюючи, збагачуючи

новими прямими й переносними семантичними відтінками [9, с.236]. Серед 20 дієслівних лексичних одиниць, вжитих у складі конкретних словосполучень і висловлень, засвідчених тільки в Ахілла Татія лексеми **νήφω** [10, с. 1175] та **ῥαΐζω** [10, с. 1564], що означають «одужати від, отямитися»: «Τοὺς δὲ λοιπούς,» ἔφην, «δώσω, εἰ **ῥαΐσειεν** ἐκ τῆς νόσου» (4,16,5) – «А решту, – сказав я, – дам, якщо вона одужає від хвороби»; μεταξὺ δὲ **νήψας** ἐκ τοῦ κακοῦ διωλύγιον ἐκόκυσε (1,13,1) – *потім, отямившись від лиха, голосно заплакав*.

Інші ряди спільнокореневих слів, що вербалізують концепт «ХВОРОБА», місять по чотири та по три лексеми: **ἡ νόσος** (хвороба), **τὸ νόσημα** (хвороба), **νοσέω** (хворіти, мати біль), **ἀνήκεστος, ον** (невиліковний); **ἡ ἀσθένεια** (безсилля, хвороба), **ἀσθενής, ἐς** (слабкий, безсилий), **τό ἄσθμα** (задишка), **ἀσθμαίνω** (важко дихати, задихатися, хрипіти); **ἰάομαι** (лікувати, зцілювати, оздоровляти), **ἡ ἱασις** (цілющий засіб, засіб лікування), **ὁ ἱατρός** (лікар, цілитель); **ἀλγέω** (відчувати біль, хворіти), **ἀλγινός, ἡ, ὄν** (болочний), **ἡ ἀλγηδών** (біль, страждання).

Вербалізатори концепту «ХВОРОБА», зафіксовані у творі Ахілла Татія, широко представлені у лексичних відношеннях синонімії, яку вважають у лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій. Зокрема, іменникові синоніми на позначення терміну «хвороба» **ἡ νόσος**, **τὸ νόσημα**, **ἡ ἀσθένεια**; «рана» **τὸ τραῦμα**, **ἡ πληγή**, **τὸ ἔλκος**, **τὸ βλήμα**, **ἡ σφαγή**; дієслівні синоніми, що позначають «видужувати» **ἀναφέρω**, **ῥαΐζω**; «хворіти» **νοσέω**, **πονέω**, **μαλακίζομαι**; «лікувати» **θεραπεύω**, **ἰάομαι** etc.

Як показало дослідження, назви медичних понять входять у структуру багатьох художніх образів. Термінологічні одиниці лікарської справи наявні у складі: 1) **enimetus**: **μη ἔμμονα νοσήματα** (4,10,1) – *нетривалі недуги*; **μανία ἀνήκεστος** – *невиліковне безумство*; 2) **порівнянь**: **τὰ δὲ ἐκτρεπόμενα τῆς ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁδοῦ εἰς τὴν ψυχὴν καταρρεῖ καὶ χαλεπώτερον αὐτῆς ποιεῖ τὸ τραῦμα** (3,11,2) – *А те, що відхиляється від шляху до очей, вливається в душу й робить її рану ще тяжчою*; 3) **окси-**

моронів: **ἀρκεῖ μοι κἄν μία συμπλοκή· μικροῦ δέομαι φαρμάκου πρὸς τηλικαύτην νόσον** (5,26,2) – *Мені вистачить навіть однієї близькості; я потребу лише малого ліку проти такої великої недуги*; 4) **гіпербол**: **κάλεσον, ἄνθρωπε, ταχὺ τὸν ἰόμενον· ἐπεῖγει τὸ τραῦμα** (4,7,4) – *Поклич, чоловіче, швидко того, хто лікує, бо рана квапить*; 5) **метафор**: **ὅταν γὰρ αναπαυηται τὸ σῶμα, τότε σχολάζει τὸ ἔλκος νοσεῖν** (1,6,3) – *Адже коли тіло відпочиває, тоді й рана має змогу хворіти спокійніше*; **κατὰ μικρὸν δὲ τὰ τραύματα ἀμφοῖν ἐξάπτεται, καὶ αὐτοὺς ὁ Ἔρως ἐλαύνει κατὰ τοῦτ' ὁ ἄντρον** (8,12,7) – *Поступово рани обох розпалюються, і сам Ерос жене їх до цієї печери*.

Висновки. Проведений аналіз показав, що цей концепт «ХВОРОБА» реалізується через багатий набір номінативних одиниць, які утворюють три лексико-семантичні мікрополя: «Симптоматика», «Процес лікування» та «Фармацевтика». Ядром концепту виступає лексема **ἡ νόσος**, яка функціонує як базова номінація, а інші слова медичної сфери актуалізують різні аспекти хвороби. Виявлено, що засоби актуалізації концепту включають як прямі номінації фізичних станів, так і метафоричні перенесення у психологічну, етичну, емоційну та мовленнєву сфери. Особливу роль відіграють образні конструкції, де хвороба постає як метафора любовної пристрасті, рана як символ внутрішнього болю чи сорому, а ліки – як засіб очищення й відновлення.

Отже, засоби актуалізації концепту «ХВОРОБА» у романі Ахілла Татія демонструють багатоплановість античного дискурсу, де медична лексика виходить за межі суто фізіологічних описів і стає художнім інструментом моделювання тілесного та духовного досвіду.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розширення аналізу на інші античні романи (Ксенофонта з Ефесу, Харитона, Лонга, Геліодора), що дозволить простежити спільні та відмінні засоби вербалізації концепту «ХВОРОБА» й виявити жанрові особливості його функціонування, тим самим поглиблюючи розуміння античного медичного та культурного дискурсу.

Список літератури:

1. Лабенко О. В. Концепт хвороба в українській, англійській та французькій мовах: етнолінгвістичний ракурс. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 4. С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lvphj_2018_4_11
2. Лещенко Г.А., Тарасенко К.В. Концепт «хвороба» в сонеті № 147 В.Шекспіра та його відтворення в українських перекладах. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 42, т. 1. С. 247–250. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.1.42>

3. Мартин В.О. Дериваційне поле субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ в давньогрецькій мові. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія». 2019. Вип. 79. С. 171–175. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2018-79-30>
4. Огієнко К. Особливості вербалізації концепту “disease” у сучасному англomовному пісенному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 32, т. 2. С.81–88. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/32.214670>
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Полтава: Довкілля К, 2008. 711 с.
6. Сиротін О. С. Фреймова організація концепту “ХВОРОБА” в англійській мові. *Міжнародний філологічний часопис*. 2021. Vol. 12, № 3. С. 40–45. URL: https://philologicalscience.com.ua/web/uploads/pdf/article_Syrotin_3_2021.pdf
7. Стефурак О.В., Сопилук Н.О. Роль аналізу концепту в художньому перекладі (на матеріалі психологічної прози М. Пруста). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип.16. С.203–208. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.38>
8. Ткач А. В. Принципи організації української медичної термінології на лексико-семантичному рівні. *Структура і семантика мовних одиниць*. 2015. С.218–224.
9. Чакал І.С. Авторські дієслівні новотвори в романі Ахілла Татія (функційно-семантичний аспект). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. Том 34 (73), № 1. С. 231–237. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/37>
10. A Greek-English Lexicon compiled by H.G.Liddell and R.Scott (With a Supplement). Oxford, 1968. 2042 p.
11. Achilles Tatius / with an English translation by S. Gaselee, M. A. Fellow and Librarian of Magdalene College. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press; London : William Heinemann LTD, 1984. 461 p.
12. Cummings M. Metaphor and Emotion: Eros in the Greek Novel. PhD. The University of Edinburgh 2009. URL: <https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/4498/Cummings2010.pdf;sequence=2>
13. Leven P.A. Doing Philosophy in the Elephant’s Mouth: Three Readings of Two Ekphrases in Achilles Tatius, Leucippe and Clitophon, IV, 2–5. *Re-Wiring the Ancient Novel*, vol. 1: Greek Novels / S. Harrison, H. Mason, W. Owens, S. Schwartz. Barkhuis & Groningen University Press, 2018. P.109–126.

Chakal I. S. MEANS OF ACTUALIZING THE CONCEPT OF “DISEASE” IN THE NOVEL OF ACHILLES TATIUS

The article examines the peculiarities of verbalization and semantic representation of medical vocabulary in the Greek love novel of the 2nd century AD by Achilles Tatius “Leucippe and Clitophon”. The concept of “DISEASE” is defined as a universal mental-linguistic unit that encompasses physical, psychological, ethical, and cultural dimensions of human experience. The aim of the study was to identify the means of actualizing this concept in the literary text, which is realized through the analysis of three lexical-semantic microfields: “Symptomatics”, “Healing Process”, and “Pharmaceuticals”. The scientific novelty of the results lies in the fact that the article provides the first systematic analysis of the concept of “DISEASE” in this novel; it demonstrates that the core of the concept is represented by the lexeme ἡ νόσος, which functions as the basic nomination, while the periphery consists of other medical terms (τὸ νόσημα, ἡ ἀσθένεια, ἡ θεραπεία, τὸ φάρμακον, τὸ τραῦμα, etc.) that actualize different aspects of illness. The means of actualizing include both direct nominations of physical states and metaphorical transfers into psychological, ethical, emotional, and linguistic spheres. Special attention is given to figurative constructions in which lexemes verbalizing the concept of “DISEASE” operate in metaphors, epithets, hyperboles, oxymora, and comparisons, serving as stylistic means that ensure multidimensional actualization of the concept and reveal its semantic depth in narrative discourse. The conclusions highlight that medical vocabulary in Achilles Tatius’ novel transcends purely physiological descriptions and becomes an artistic instrument for modeling corporeal and spiritual experience. The results confirm the multidimensionality of the ancient discourse on disease and corporeality and reveal the cultural specificity of the ancient worldview.

Keywords: concept, lexical semantics, lexical-semantic microfield, ancient narrative discourse, Greek novel, Achilles Tatius.

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.10.2026